

(Research Article)
**Analyzing the role of women's games in the conceptualizations of
Imam Ali (AS)**

Ali Najafi Ivaki^{1*}

Submit Date: 11 March 2023   **Revise Date:** 12 May 2023
Accept Date: 15 June 2023   **Publication Date:** 21 June 2023
(Page 51-72)

Abstract

The examination of sermons and letters in Nahj al-Balagha indicates that Imam Ali (peace be upon him), in addition to issuing rulings regarding women, utilized various means to depict his mental concepts of the personality of women and their characteristics in the process of conveying meaning. He endeavored in his discourse to substantiate the involvement of women in the realm of origin, making his intended concepts more tangible and believable in the realm of destination, and persuading his audience regarding his ideas and beliefs. In light of women's involvement in the process of meaning-making and literary imagery through that character, this research aims to qualitatively identify, extract, and analyze those fragments of discourse in which the speaker employed them for the visualization of his mental concepts and the depiction of their attributes in his sermons and letters. The findings indicate that the discourse holder, in the aforementioned process, employed the character of women and related qualities to bring about a change in the intellectual and emotional state of the audience. Furthermore, women in the examined samples have been predominantly involved in dark spaces bearing the heavy burden of negative actions by others.

Keywords: Nahj al-Balagha, Imam Ali (As), Woman, Imagery, Semantic domain, Believability.

1. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Kashan University, Kashan, Iran

*: Corresponding Author:

Email: najafi.ivaki@kashanu.ac.ir

How to cite this article: Najafi Ivaki, A. (2023). Analyzing the role of women's games in the conceptualizations of Imam Ali (AS), *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 11(41), 51-72. DOI: 10.22084/NAHJ.2023.28050.2944

Extended Abstract

1. Introduction

Imam Ali (peace be upon him), as the leader of Muslims, has repeatedly addressed the characterization of women in his sermons and letters, expressing thoughtful remarks about them. Therefore, numerous researchers have examined the topic of women from various perspectives in Nahj al-Balagha. However, until now, no researcher has explored the role of women in the conceptualization and verbal imagery of Imam Ali's (peace be upon him) discourse, nor has it been subjected to analysis. Hence, the present research aims to achieve this for the first time, amplifying the significance of this investigation.

It should be noted that in order to obtain a broader range of examples, all the sermons and letters of Nahj al-Balagha are included in the study population. The examination of Imam Ali's (peace be upon him) sermons and letters indicates that he utilized the figure of women and her personal attributes in conveying his intended concepts to the audience. He skillfully employed artistic imagery to make the realm of destination tangible in the process of meaning transfer, aiming to make his discourse conceptually believable and enduring in the minds of the listeners. The analysis of the aforementioned text reveals that the speaker draws upon six conceptual domains related to women and their qualities, which will be extracted and examined in the following sections with content analysis.

2. Theoretical framework

The analysis of Imam Ali's (peace be upon him) sermons and letters reveals that he utilized the figure of women and her personal attributes in the process of conveying his intended concepts to the audience. He skillfully employed artistic imagery to make the realm of destination tangible and, while ensuring the believability of his discourse, aimed to make it enduring and meaningful in the minds of the listeners. The examination of the text suggests that the speaker draws upon six conceptual domains related to women and their qualities, which will be extracted and examined with content analysis in the following sections.

3. Research Method

In this study, excerpts from Imam Ali's (peace be upon him) sermons and letters are extracted from Nahj al-Balagha, where he used the term "woman", her specific qualities, and various dimensions of the female character and moral attributes to visualize different concepts and convey his intended messages to the audience. These excerpts are classified based

on the purposes of their usage and then analyzed using a qualitative and descriptive-analytical approach. The aim is to shed light on the concepts that Imam Ali employed in his discourse through the involvement of women and how he structured the realm of destination by their presence in the realm of origin.

4. Conclusion

The analysis demonstrates that Imam Ali (peace be upon him) utilized six thematic dimensions of the female character and related qualities in the process of conveying his intended messages and evoking his own thoughts. These dimensions include depicting the concepts of enthusiasm and eagerness, portraying grief, illustrating foolishness, depicting dependence, portraying humiliation, and illustrating futility. Consequently, it can be concluded that the female character and its associated qualities aided the speaker in portraying his abstract and mental concepts more effectively and giving them concreteness. This concretization primarily occurred through the use of similes and identification. Such techniques facilitate the recipient's understanding of the message and contribute to a deeper level of awareness. The analysis of the studied examples guides us towards an approach where the realm of origin, shaped by the presence of women in the discourse under investigation, includes the following instances: the dependence of a breastfeeding infant on the mother's breast, the anticipation of a pregnant woman for childbirth and the relief from its pain, the eagerness of a recently delivered mother to see her newborn, the lament and restlessness of a mother who has lost her child, the dangerous obedience without reason from women, pregnant women and fetal abortion, the confined and foolish bride, the dependency of a child on the mother, the dependency of a maidservant on possessions, the inappropriate social status of a maidservant, and the impossibility of nursing from a dried-up breast. The speaker, with an understanding of the familiarity of the audience with these matters, intelligently presents the second part of his discourse and strives to make his discourse believable with the support of this recognition.

References [In Persian]

- Bahrani, Kamal al-Din Maitham bin Ali bin Maitham (1375). *Explanation of Nahj al-Balagha*. Mashhad: Islamic buildings.
- Dashti, M. (1379). *Translation of Nahj al-Balagha*. Qom: Bahman Printing House.

- Tabari Amoli, Mohammad Bin Jarir (2014). *Tarikh al-Tabari "History of al-Rasl and al-Mamluk"*. Translated by: Abulqasem Payandeh, source: Asatir.
- Makarem Shirazi, N. (1383). *Message of Imam Amirul Momineen (AS)*. Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya.
- Najafi Ayuki, A., Hosseinpour, M., & Jafarnejad, S. (2014). Types of impoliteness in Nahj al-Balagheh, *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha*, 3(12), 109-128.
- Najafi Ayuki, A., & Kodkhodaei, M. S. (1400). Conceptualization of pointless work and depiction of pointless workers in Nahj al-Balagheh, *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha*, 9(36), 83-99.

References [In Arabic]

- Holy Quran.
- Ibn Abi Al-Hadid (1987). *Explanation of Nahj al-Balagha*. Verified by: Muhammad Abu Al-Fadl Ibrahim, first edition, Beirut: Dar Al-Jeel.
- Ibn Atheer, Ali bin Muhammad (1385). *Complete in history*. Beirut: Dar Sader.
- Ibn Manzur, Muhammad bin Makram (1414). *Arabes Tong*. Third edition, Beirut: Dar Sader.
- Al-Jahiz, Abu Othman Omar bin Bahr (1948). *The animal*. Investigation: Abdul Salam Haroun, Cairo: Mustafa Al-Babi Al-Halabi Library.
- Jorjani, Abdul Qaher (1983). *Secrets of rhetoric*. Third edition, Beirut: Dar Al Masirah.
- ----- (1992). *Evidence of Miracle*. Investigation: Mahmoud Muhammad Shaker, Egypt: Dar Al-Madani.
- Habankeh Al-Maydani, Abdul Rahman Hassan (1996). *Arabic rhetoric, its foundations, sciences, and arts*. Two volumes, Damascus: Dar Al-Qalam and Beirut: Dar Al-Shamiya.
- Dakhil, Ali Muhammad (2003). *Explanation of Nahj al-Balagha*. First edition, Beirut: Dar Al-Murtada.
- Rawandi, Saeed bin Hibatullah (1406). *Mastery curriculum*. Qom: Library of Grand Ayatollah Marashi Najafi.
- Al-Tibi, Hussein bin Muhammad (1987). *Al-Tibyan fi the science of meanings, al-Badi', and al-Bayan*. First edition, Bija: World of Books: Arab Nahda Library.
- Asfour, Jaber (1980). *The artistic image in the critical and rhetorical heritage*. Cairo: Dar Al-Maaref.
- Mughniyeh, Muhammad Jawad (1979). *In the shadows of Nahjul Balagha*. Third edition, Beirut: Dar Al-Ilm Lil-Malayin.
- Makarem Shirazi, Nasser (1383). *Sleeping in front of the Commander of the Faithful (peace be upon him)*. Tehran: Dar Al-Kutub Al-Islamiyyah.
- Al-Hashimi Al-Khoei, Habibullah (d.d.). *Al-Bara'ah Methodology in Explaining Nahj Al-Balagha*. Correction: Mr. Ibrahim Al-Mayangi; D. T., Tehran: Islamic Library.
- Yacoub, Emile Badie (1383). *Encyclopedia of grammar, morphology and parsing*. Tehran: Esteghlal Publications.

(مقاله پژوهشی)

واکاوی نقش بازی‌های زن در مفهوم‌سازی‌های امام علی(ع)

علی نجفی ایوکی^{*۱}

بازنگری مقاله: ۱۴۰۲/۰۲/۲۲

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۲۰

انتشار مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۳۱

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۲۵

(از ص ۵۵ تا ۷۲)

چکیده

بررسی خطبه‌ها و نامه‌های نهج‌البلاغه نشانگر این است که امام علی علیه‌السلام افزون بر صدور حکم در خصوص زن، در فرایند انتقال معنا، برای ترسیم مفاهیم متعدد ذهنی خود از شخصیت زن و ویژگی‌های وی کمک گرفته است و کوشیده در گفتمان‌های خود به پشتوانه دخالت‌دهی آن شخصیت در حوزه معنایی مبدأ، مفاهیم مورد نظر خود را در حوزه معنایی مقصد عینیت‌بخشی و باورپذیر نماید و مخاطب خود را نسبت به ایده‌ها و باورهای خود متقاعد سازد. در پرتو دخالت‌دهی زن در فرایند معناسازی و تصویرسازی‌های ادبی به واسطه آن شخصیت، پژوهش حاضر می‌کوشد با رویکرد کیفی و روش توصیفی - تحلیلی به شناسایی، استخراج و تحلیل آن دسته از پاره‌گفت‌هایی بپردازد که سخنور در خطبه‌ها و نامه‌های خود برای تصویرسازی مفاهیم ذهنی خود از وی و ویژگی‌های او بهره گرفته است. از نتایج این تحقیق آن است که صاحب گفتمان در فرایند یادشده، به قصد تغییر موقعیت فکری و عاطفی مخاطب، از شخصیت زن و صفات مرتبط با وی استفاده کرده است. دیگر اینکه زن در نمونه‌های مورد مطالعه، بیشتر در فضای تیره دخالت داده شده و بار سنگین کنش‌های منفی دیگران را بر دوش می‌کشد.

کلید واژه‌ها: نهج‌البلاغه، امام علی (ع)، زن، تصویرسازی، حوزه معنایی، باورپذیری.

۱. دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

۱. مقدمه

یک سخنور برای انتقال یا القای مقصود خود به مخاطب می‌تواند از راهبردهای متعددی بهره بگیرد که سخن‌سنجان در کتاب‌های بلاغی و اصول سخنوری به مهم‌ترین آنها اشاره کرده و به درازای عمر ادبیات درباره آنها بحث نموده‌اند. «تصویرسازی» یکی از معمول‌ترین و کاربردی‌ترین راهبرد برای انتقال مفهوم بوده و هست.

تصویرسازی یا صور خیال، در واقع نمودهای گوناگون تخیل است که دربرگیرنده مباحثی همچون تشبیه، مجاز، استعاره، کنایه و زیرشاخه‌های آن می‌شود که به همین خاطر در گذشته به آن «تصویر بلاغی» گفته می‌شد و امروزه اغلب با واژه «تصویر» یا «تصویر فنی» از آن یاد می‌شود. در ساده‌ترین تعریف، تصویر یا تصویرسازی، توان شکل‌دهی صورت ذهنی به اموری است که دور از دسترس حس قرار دارد. بر این اساس تصویرآفرینی یا تصویرگری، با خیال در پیوند است و هر مفهومی برای تصویر، متکی به خیال است (عصفور، ۱۹۸۰: ۱۳-۱۴) یک ادیب زمانی به تصویرسازی روی می‌آورد که قصد داشته باشد حالاتی را به مخاطب بفهماند و آن را برای او ترسیم کند که بدون تصویرسازی ممکن نیست (همان: ۴۲۳). در پرتو این مسأله، تصویرهای ارائه شده از سوی یک ادیب، ترجمان اندیشه و دیدگاه وی است که با اسلوبی فنی و خاص ارائه گشته و ترسیم‌گر تجربه‌ها و ادراکات وی نسبت به برخی از امور دارد و از پیوندهای پنهان آنها خبر می‌دهد. تصویرآفرینی گاهی از رهگذر تعامل فرد با واقعیت به دست می‌آید و آن واقعیت‌ها به نوعی در جهت‌دهی صور خیال و پختگی آن نقش اساسی دارند. لذا باید پذیرفت: تصویرگری با تجربه شخصی و تعامل سخنور با واقعیت‌ها ارتباط تنگاتنگی دارد.

گرچه جاحظ نخستین کسی است که در نوشته‌های خود به تصویرسازی اشاره کرده و آورده است: «بی‌گمان شعر، صنعت و نوعی بافت و جنسی از تصویر است» (جاحظ، ۱۹۴۸: ۳/۱۳۲) اما کسی که بر گستره معنایی تصویر و تصویرسازی افزوده و چارچوب دقیقی برای آن ارائه داده، عبدالقاهر جرجانی است. جرجانی کوشیده است تصویرسازی را در «نظریه نظم» خود دخالت دهد؛ با این باور که هنر و امتیاز یک صاحب سخن، صرفاً محصور در گزینش واژگان و معانی آن نمی‌شود، بلکه بسته به کیفیت شکل‌دهی و تصویرسازی و درهم‌تنیدگی آن دارد؛ اینکه بتواند با هم‌نشینی‌سازی دقیق واژگان، ترکیب و بافت خاصی بیافریند که معانی مورد نظر تداعی شود. این روش صاحب سخن، به کار رنگرز و نقاشی شبیه است که با هنرنمایی بالا تصویر و نقش خاص و ممتازی می‌آفریند (ر.ک: جرجانی، ۱۹۹۲: ۴۶، ۵۰، ۸۷-۸۸، ۵۰۸).

جرجانی ترکیب ادبی‌ای را که بر محور تصویر و مجاز شکل گرفته بر سایر ترکیب‌ها ترجیح می‌دهد؛ با این استدلال که این دست ترکیب‌ها توان انگیزشی بالایی برای دریافت‌کننده دارند و وی را به اندیشه ورزی و باریک‌بینی وامی‌دارند و احساساتش را برمی‌انگیزند و حس لذت کشف و آشکارسازی به او می‌دهند؛ و نباید از یاد برد که امری که بعد از طلب و اشتیاق و رنج شوق به دست می‌آید، گوارتر و دلنشین‌تر است (جرجانی، ۱۹۸۳: ۱۲۶).

با این حال، استراتژی‌های یک متکلم برای انتقال مفهوم موردنظر صرفاً در همان‌ها محدود نمی‌شود و متکلم می‌تواند به اقتضای مقام سخن، از ابزارهای دیگری نیز استفاده نماید تا مفهومی را که در سر دارد عینی‌تر و هنرمندانه‌تر به مخاطب برساند. به‌عنوان مثال، امام علی (ع) در نهج‌البلاغه، برای ترسیم مقصود خود از شخصیت زن و ویژگی‌های مربوط به آن بهره گرفته و کوشیده با دخالت‌دهی او در متن، اندیشه‌های خویش را به مردم انتقال دهد و ضمن باورپذیرسازی پیغام خود، مخاطب را به حالت اقناع برساند که شناسایی، استخراج و تحلیل عبارت‌های مرتبط، بسیار ارزشمند است و در نهایت به فهم بهتر سخنان امام (ع) می‌انجامد.

امام علی (ع) به‌عنوان پیشوای مسلمانان، بارها در خطبه‌ها و نامه‌های خود به معرفی شخصیت زن پرداخته و سخنان درخور تأملی در مورد وی بیان داشته است؛ لذا پژوهشگران بسیاری موضوع زن را از زوایای متعدد در نهج‌البلاغه مورد بررسی قرار داده‌اند، ولی تاکنون پژوهنده‌ای به بررسی نقش زن در مفهوم‌سازی و تصویرسازی‌های کلام امام (ع) نپرداخته و آن را مورد تحلیل قرار نداده است؛ به همین خاطر پژوهش پیش‌روی برای اولین بار در پی تحقق آن است و همین امر اهمیت این تحقیق را دوچندان می‌کند. گفتنی است جهت دستیابی به نمونه‌های بیشتر، تمامی خطبه‌ها و نامه‌های نهج‌البلاغه جزو جامعه مطالعاتی این تحقیق قرار گرفته است.

آنچه در آغاز این پژوهش، تذکرش ضرورت دارد این است که گزاره‌هایی که صاحب سخن در آنها، در مورد زنان حکم صادر کرده است – و بارها مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته – در دایره شناسایی، استخراج و تحلیل این پژوهش قرار نمی‌گیرند؛ عبارت‌هایی همچون «إِنَّ الْمَرْأَةَ رُجَانَةٌ» (نامه/۳۱)، «مَعَاشِرَ النَّاسِ إِنَّ الْإِسَاءَ نَوَاقِصُ الْإِيمَانِ نَوَاقِصُ الْحُطُوطِ...» (خطبه/۸۰) و «الْمَرْأَةُ عَقْرَبٌ خُلُوَةُ اللَّسِيَةِ» (حکمت/۶۱) بلکه گستره و دامنه این پژوهش صرفاً شامل پاره‌گفت‌هایی می‌شود که گوینده، کوشیده در فرایند انتقال مفهوم ذهنی خود به مخاطب، از شخصیت زن و بار معنایی مرتبط با وی به‌عنوان یک راهبرد بیانی استفاده نماید و با دخالت‌دهی وی در تصویرپردازی، هنرمندانه‌تر آن مفاهیم را عینیت بخشد.

۱-۱. بیان مسئله

دو پرسش محوری‌ای که این پژوهش در پی پاسخ‌گویی به آنهاست از این قرار است: ۱- در فرایند معناسازی، کدام‌یک از نقش‌مایه‌های زن بیشترین بسامد و کارکرد را داشته است؟ ۲- با در نظر گرفتن حوزه معنایی مبدا و مقصد، شخصیت زن عمدتاً در چه فضایی حرکت داده می‌شود؟ فرض بر این است که نقش‌مایه «مادر» بیشترین حضور را در پاره‌گفت‌های مورد مطالعه داشته باشد. به تبع فضای کلی جامعه آن روز عرب، احتمال می‌رود شخصیت زن، بیشتر بار منفی را بر دوش بکشد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

بررسی پایگاه‌ها و وبگاه‌های داخل و خارج کشور نشان از آن دارد که در زمینه زن در نهج‌البلاغه پژوهش‌های زیر به رشته تحریر درآمده است:

- «منزلت زن در اندیشه‌ی والای امیرالمؤمنین» عباسعلی شاملی (۱۳۸۰)، در این پژوهش به بررسی اندیشه‌ی امام علی(ع) در مورد زن پرداخته شده است.
- «جایگاه حقوقی زن در نهج‌البلاغه» زهره برقی (۱۳۸۳)، نویسنده منزلت و حقوق زن را از دیدگاه امام علی(ع) تبیین و به بررسی کلماتی می‌پردازد که در ظاهر منافعی کرامت زن است.
- «بررسی هویت زن در نهج‌البلاغه و دلالت‌های تربیتی آن» مهدی فاضلی دهکردی، محسن فرمهینی فراهانی (۱۳۸۹)، در این تحقیق رویکردهای مختلف پژوهشگران نسبت به تعلیم و تربیت زنان بر اساس دیدگاه‌هایشان مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.
- «جایگاه و حقوق زن در نهج‌البلاغه» سکینه صارمی گروی و حسن مجیدی (۱۳۹۱)، پژوهشگران در این مقاله به تحلیل و بررسی جایگاه و حقوق زن در نهج‌البلاغه می‌پردازند.
- «سخن امام علی (ع) درباره زن و بازکاو دیدگاه‌ها» عباس مخلصی (۱۳۹۲)، نگارنده ضمن بیان دیدگاه‌ها و آرای بزرگان در مورد سخن امام علی(ع) مبنی بر ناتمامی خرد زن، به تفسیر این کلام می‌پردازد و معتقد است حضرت آن را به‌عنوان یکی از ویژگی‌های طبیعت زن برشمرده که برای شکل‌گیری و انسجام زندگی خانوادگی لازم است.
- «سیمای زن در نهج‌البلاغه» محمدحسین سرداغی، ناصر کاظم خانلو، زهرا سادات نظری (۱۳۹۴)، نویسندگان در مقاله یادشده به‌منظور تبیین چهره‌ی واقعی زن از دیدگاه امام (ع)، سخنان حضرت را که به توصیف زن می‌پردازد به وسیله‌ی دیگر سخنان ایشان در نهج‌البلاغه شرح و تفسیر می‌کنند.
- «زن در آئینه نهج‌البلاغه» رقیه اسمعیلی آهندانی (۱۳۹۴)، در این مقاله دیدگاه نهج‌البلاغه در مورد زن بررسی و به ویژگی‌های زن از زبان امام (ع) اشاره شده است.
- «بازپژوهی دیدگاه امام علی (ع) درباره عقل زنان با تأکید بر خطبه‌ی ۸۰ نهج‌البلاغه» ناهید طیبی (۱۳۹۵)، نویسنده در این پژوهش به دنبال اثبات این مطلب است که آیا «نواقص العقول» جزء گزاره‌های منقول از حضرت است یا به ایشان نسبت داده شده است.
- «تحلیل برون‌متنی گزاره‌های نکوهش‌گرایانه درباره‌ی زن در نهج‌البلاغه» نگار ذیلابی، مرضیه محمص (۱۳۹۷)، در این مقاله گزاره‌های ملامت‌گرایانه درباره‌ی زنان، به روش هم‌سنجی بینامتنی در متن نهج‌البلاغه و شروح آن و متون ادبی و تاریخی تا سده‌ی هفتم مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.
- مهم‌ترین پایان‌نامه‌های دانشگاهی که در این زمینه ارائه شده عبارتند از:
- «تحلیل و بررسی شخصیت زن در سیره و سخن امام علی(ع)» مژگان براتی (۱۳۸۸)، نویسنده علاوه بر تحلیل متن نهج‌البلاغه، سیره‌ی رفتاری امام علی(ع) را نیز در تبیین دیدگاه امام نسبت به زن دخیل دانسته است.
- «گونه‌شناسی نگرش به زن در پژوهش‌های علمی در پرتو کلام امام علی(ع)» مهدیه اسماعیلی (۱۳۹۷)، پژوهنده پس از استخراج مطالبی که در نهج‌البلاغه درباره‌ی مقام و شخصیت زن آمده، به دسته‌بندی و نقد دیدگاه‌های افراد مختلف در این زمینه پرداخته است.

- «جایگاه زنان در قرآن کریم و نهج البلاغه» حوراء عبدالحسین کاظم العنکوشی (۱۴۰۰)، محقق موقعیت زنان در قرآن کریم و نهج البلاغه را مورد تحلیل و بررسی قرار می‌دهد.

- «بررسی نقش زن در حکومت امام علی (ع) با تأکید بر نهج البلاغه» سمانه اسلامی (۱۴۰۰)، در این اثر پژوهشگر درصد پاسخگویی به این سؤالات است: زن در اندیشه امام علی (ع) و نهج البلاغه چه جایگاهی داشته است؟ تفاوت جایگاه زن در حکومت علوی با دیگر دوره‌های تاریخی در چیست؟ همچنان که از عناوین و محتوای پژوهش‌های یادشده هویداست، تاکنون پژوهنده‌ای از این منظر که چگونه امام (ع) برای بیان مقصود و ترسیم مفاهیم ذهنی خود از شخصیت زن به عنوان یک استراتژی زبانی و راهبرد بیانی استفاده کرده، متن نهج البلاغه را مورد ارزیابی و تحلیل قرار نداده است و همین امر اهمیت ارائه این تحقیق را دوچندان می‌کند.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

در این پژوهش پاره‌گفت‌هایی که امام علی (ع) برای تصویرسازی مفاهیم مختلف و القای مقصود خود به مخاطب از واژه زن، صفات مختص وی و ابعاد مختلف شخصیت زن و ویژگی‌های اخلاقی‌اش استفاده نموده، از خطبه‌ها و نامه‌های نهج البلاغه استخراج و پس از دسته‌بندی بر مبنای اغراض به‌کارگیری، آن‌ها را با رویکرد کیفی و روش توصیفی-تحلیلی مورد بررسی قرار می‌گیرد تا بر مخاطب آشکار شود که حضرت برای انتقال چه مفاهیمی زن را در گفتار خود دخالت داده و چگونه با حضور وی در حوزه معنایی مبدأ، حوزه معنایی مقصد را طرح‌ریزی نموده است.

۲. بحث

بررسی خطبه‌ها و نامه‌های امام علی (ع) نشان از آن دارد که وی در فرایند انتقال مفاهیم موردنظر خود به مخاطب، از زن و ویژگی شخصیتی او بهره گرفته و از رهگذر آن کوشید با تصویرسازی هنرمندانه، حوزه معنایی مقصد را عینیت‌بخشی نماید و ضمن باورپذیرسازی مفهوم سخن خود، آن را در ذهن مخاطب مانا و ماندگار نماید. واکاوی متن یادشده القاگر این است که صاحب سخن در شش حوزه مفهومی از زن و صفات وی بهره گرفته که نمونه‌ها استخراج و با عنوان‌دهی محتوایی در زیر مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱-۲. برای ترسیم شدت شوق و اشتیاق

۱-۱-۲. اشتیاق امام به مرگ

بعد از رحلت پیامبر (ص)، ابوسفیان و عباس خدمت امیرمؤمنان آمدند و او را به قیام تشویق و تقاضا کردند با وی به‌عنوان خلیفه بیعت کنند، اما امام (ع) با آگاهی کاملی که از شرایط زمان داشت نه‌تنها این بیعت را نپذیرفت، بلکه با عباراتی روشن به آنها هشدار داد از این‌گونه کارها بپرهیزند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۳: ۴۳۴/۱) و در واکنش به افکار باطل و بیهوده آنان که نسبت به رفتار خویش در خصوص خلافت - قبول یا کناره‌گیری - در سر داشتند، چنین می‌فرماید: «فَإِنْ أَقْلٌ يَقُولُوا حَرَصَ عَلَى الْمُلْكِ وَإِنْ أَسْكُتُ يَقُولُوا جَزَعٌ مِنَ الْمَوْتِ! هَيْهَاتَ بَعْدَ اللَّتِيَّ وَالَّتِي» (خطبه/۵) در شرایطی قرار دارم که اگر سخن بگویم، می‌گویند بر

حکومت حریص است و اگر خاموش باشم، می‌گویند از مرگ می‌ترسید. هرگز! من و ترس از مرگ؟ پس از آن همه جنگ و حوادث ناگوار. (دستی، ۱۳۷۹: ۵۱)

متکلم، با کاربری اسم فعل «هیئات» که دال بر شدت نفی دارد (یعقوب، ۱۳۸۳: ۷۰۶) ذهنیت افراد را مبنی بر حریص بودن حضرت بر حکومت یا ترس وی از مرگ، رد می‌کند و سپس با شناخت میزان شوق و علاقه ذاتی کودک شیرخوار به پستان مادر و نیز به پشتوانه اطلاع مخاطب از این حقیقت، برای ترسیم شدت اشتیاق خود به مرگ آورده است: «وَاللَّهِ لَأَبْنُ أَبِي طَالِبٍ آتَسُّ بِالْمَوْتِ مِنَ الطَّقْلِ بِئَدِي أُمِّهِ» (خطبه/۵) سوگند به خدا، انس و علاقه فرزند ابی‌طالب به مرگ در راه خدا از علاقه طفل به پستان مادر بیشتر است. (دستی، ۱۳۷۹: ۵۱)

در عبارت فوق متکلم برای اثبات حقانیت کلام خود، از قسم صریح استفاده می‌کند تا راه هرگونه انکار را بر روی مخالفان ببندد، همچنین برای بازنمایی مفهوم ذهنی خود یعنی علاقه به مرگ و ملاقات با خداوند و به قصد تغییر موقعیت فکری و عاطفی مخاطب، از مفهوم عینی اشتیاق طفل به پستان مادر در حوزه معنایی مبدأ استفاده می‌کند؛ زیرا گرایش طفل به آغوش مادر از بدیهیات است و محل اختلاف نیست؛ یعنی همچنان که کودک برای ادامه حیات خود به پستان مادر پناه می‌برد، حضرت نیز برای رسیدن به خالق خویش با آغوش باز از مرگ استقبال می‌کند.

به دیگر بیان، سخنور برای بیان میزان علاقه خود به مرگ از ذهنیت مخاطبان در مورد وابستگی طفل به «مادر» استفاده کرده که نماد اشتیاق محسوب می‌شود و با کاربری این واژه، بار عاطفی متن را دوچندان نموده است. همچنین با استفاده از واژه «طفل»، معصوم بودن و پاکی روان خویش را برای دیدار با پروردگار ترسیم کرده است. به باور شارحان نهج‌البلاغه، انس امام (ع) به مرگ بیشتر از علاقه طفل به پستان عنوان شده است؛ زیرا محبت طفل به پستان مادر و انس و علاقه وی جنبه غریزی دارد و بدون شک در معرض زوال و نابودی قرار می‌گیرد؛ اما علاقه حضرت به ملاقات پروردگار و رسیدن به حق میلی عقلی و پایدار است (بحرانی، ۱۳۷۵: ۵۴۸). به هر روی، در متن مورد مطالعه، وابستگی نوزاد شیرخوار به پستان مادر، در حوزه معنایی مبدأ و شدت شوق صاحب سخن به مرگ در حوزه معنایی مقصد جای می‌گیرد. لذا شخصیت زن با ویژگی مثبت و در نقش مادر ظاهر شده است و به صاحب متن کمک کرده مفهوم ذهنی خود را برای مخاطبان تصویرسازی نماید.

۲-۱-۲. اشتیاق کوفیان به رهایی از سختی‌های نبرد

صاحب سخن در برانگیختن مردم عراق برای مقابله با معاویه خطبه‌ای ایراد نمود و برای تحریکشان، آنان را مخاطب قرار داده و آورده است: «أَشْهُودُ كَفُيَّابٍ وَعَبِيدٌ كَأَرْبَابٍ» (خطبه/۹۷) و با مشاهده سستی کوفیان برای نبرد با معاویه، آنها را این‌گونه مورد ملامت و سرزنش خود قرار داده است: «صُمٌّ دُؤُورٌ أَسْمَاعٍ وَ بُكْمٌ دُؤُورٌ كَلَامٍ وَعُغْيٌ دُؤُورٌ أَبْصَارٍ». متکلم با استفاده از شگرد متناقض‌نما، نفاق و بی‌بهره‌گی کوفیان از عقل و بصیرت را به تصویر کشیده است. کر بودن، گنگ بودن و کور بودن افراد محل تعجب نیست؛ مسأله‌ای که تعجب متکلم را برانگیخته، این است که آنها در عین دارا بودن قوه شنوایی، کر هستند و با وجود

داشتن زبان، قدرت تکلم ندارند و در عین بهره‌مندی از نعمت چشم، نسبت به دیدن حقیقت نابینا هستند. تکرار کلمه «ذوو» نیز تأکیدی بر بهره‌مندی کوفیان از شنوایی، زبان گویا و بینایی است و این چیزی است که حیرت و شگفتی متکلم را دوچندان می‌کند.

صاحب سخن که نظاره‌گر بی‌وفایی و سستی اهل کوفه در بلاها و سختی‌ها است با عبارت «تَرَيْتُ أَيُّدِيكُمْ» آنها را مورد لعن و نفرین قرار می‌دهد و رفتار آنها را به هنگام سختی‌ها و شدت یافتن جنگ این گونه ترسیم می‌کند: «وَاللَّهِ لَكَأَيِّ بِكُمْ فِيمَا إِخَالَكُمْ أَنْ لَوْ حَمَسَ الْوُعَىٰ وَحَمِيَ الصَّرَابُ قَدِ انْفَرَجْتُمْ عَنْ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ انْفِرَاجَ الْمَرْأَةِ عَنْ قُبُلِهَا» (خطبه/۹۷) به خدا سوگند می‌بینم که اگر جنگ سخت شود و آتش آن شعله گیرد و گرمی آن سوزان، پسر ابوطالب را رها می‌کنید و مانند جدانشدن زن حامله پس از زایمان از فرزندش هر یک به سویی می‌گریزید (دشتی، ۱۳۷۹: ۱۸۱). در این پاره گفت، تلاش کوفیان برای گریز از حضرت به وقت نبرد، به جدایی مادر از فرزند پس از ولادت مانند شده است. به دیگر عبارت، متکلم خواسته بگوید: همان‌گونه که یک زن به هنگام وضع حمل برای رهایی از درد زایمان و جدا شدن از فرزند بسیار تلاش و لحظه‌شماری می‌کند تا با پایان یافتن سختی‌ها به آرامش برسد، کوفیان نیز با شدت یافتن جنگ و سخت شدن شرایط به دنبال راه فراری بودند تا از امام جدا شوند و از حضور در میدان نبرد و رویارویی با دشمن رهایی یابند.

همچنان که از متن برمی‌آید صاحب سخن در نمونه مورد بحث، به‌منظور به تصویر کشیدن تلاش کوفیان برای فرار از شدائد و نیز فرار از فرمانده خود، از تجربه عینی تلاش یک زن باردار برای رهایی از درد زایمان و رسیدن به آرامش پس از تولد نوزاد بهره گرفته و به استناد چنین پشتوانه‌ای، تلاش کرده با بیانی احتجاجی، گریز آنان را تصویرگری نماید. بر این اساس، شوق فراوان یک زن باردار برای زایمان و رهایی از درد، در حوزه مبدأ و اشتیاق فراوان کوفیان برای فرار از جنگ و رهایی از خطرات آن در حوزه مقصد جای می‌گیرد. لذا زن برای تداعی شوق گریز از فرمانده، در قالب تشبیه و در مقام یک مادر مورد استفاده متکلم قرار گرفته که البته با توجه به بافت و سیاق، القاگر بار معنایی منفی است.

لازم به ذکر است صاحب سخن در خطبه ۳۴ نیز برای فرار کوفیان از معركة جنگ، تشبیهی مشابه به کار می‌برد و آورده است: «لَوْ حَمَسَ الْوُعَىٰ وَاسْتَحَرَّ الْمَوْتُ قَدِ انْفَرَجْتُمْ عَنْ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ انْفِرَاجَ الرَّأْسِ» جدا شدن شما از فرزند ابی‌طالب همچون جدانشدن سر از بدن است که بازگشت و التیامی در آن نیست.

۳-۱-۲. اشتیاق مردم به بیعت با امام

حضرت در طول دوران زندگی خود، تمایلی به عهده‌داری مناصب حکومتی نداشت؛ هرچند خود را از همه برای امور جامعه سزاوارتر می‌دانست، پاسخ امام (ع) «دَعُونِي وَالتَّمَسُّوا غَيْرِي» (خطبه/۹۲) به جماعتی که بعد از قتل عثمان برای بیعت به سوی او آمدند، گواه بر صحت این ادعاست. همچنین عبارت «لَوْ لَا حُضُورُ الْحَاضِرِ وَقِيَامُ الْحُجَّةِ بُوْجُودِ النَّاصِرِ وَمَا أَخَذَ اللَّهُ عَلَى الْعُلَمَاءِ أَلَّا يُقَارُوا عَلَى كِطَّةِ طَالِبٍ وَلَا سَعْبِ مَظْلُومٍ لِأَلْقَيْتُ حَبْلَهَا عَلَى غَارِهَا وَلَسَقَيْتُ آخِرَهَا بِكَأْسِ أَوْلَهَا» (خطبه/۳) اگر حضور فراوان بیعت‌کنندگان نبودند و یاران حجت را بر من تمام نمی‌کردند و اگر خداوند از علماء عهد و پیمان نگرفته بود که برابر شکم‌بارگی ستمگران و

گرسنگی مظلومان سکوت نکنند، مهار شتر خلافت را بر کوهان آن انداخته، رهاش می‌ساختم و آخر خلافت را به کاسه اول آن سیراب می‌کردم (دشتی، ۱۳۷۹: ۴۹) نشان دهنده عدم علاقه حضرت به امور حکومتی است و قبول حکومت را وظیفه‌ای الهی بر گردن خود می‌داند.

صاحب سخن در بخشی دیگر از کلام خود، به توصیف اشتیاق مردم برای بیعت با وی می‌پردازد و آورده است: «فَمَا رَاعِي إِلَّا وَالنَّاسُ كَغُرْفِ الصُّبُعِ إِيَّيْ نُنْتَالُونَ عَلَيَّ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ حَتَّى لَقَدْ وَطِئَ الْحُسَيْنُ وَشَقَّ عِطْفَائِي مُجْتَمِعِينَ حَوْلِي كَرِيضَةَ الْعَنَمِ» (خطبه/۳) روز بیعت، فراوانی مردم چون یال‌های پریشک کفتار بود، از هر طرف مرا احاطه کردند تا آنکه دو شصت پا لگدکوب شدند و ردای من از دو طرف پاره شد، مردم چون گله‌های گوسفند مرا در میان گرفتند. کاربست مثل «كُغْرِفِ الصُّبُعِ» بر حضور انبوه مشتاقان بیعت دلالت دارد؛ زیرا مثلی است که برای بیان شدت چسبندگی، انبوهی و ازدحام به کار می‌رود (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۹۸۷: ۲۰۰/۱) و در نهایت برای جای‌گیر نمودن این موضوع در اذهان به تشبیه روی می‌آورد و اصرار مردم را برای بیعت با خود چنین توصیف می‌کند: «فَأَقْبَلْتُمْ إِيَّيَّيْ إِقْبَالَ الْعُوذِ الْمُطَافِيلِ عَلَى أَوْلَادِهَا، تَقُولُونَ الْبَيْعَةَ الْبَيْعَةَ» (خطبه/۱۳۷) شما مردم برای بیعت به سوی من روی آوردید، همانند مادران تازه زائیده که به طرف بچه‌های خود می‌شتابند (دشتی، ۱۳۷۹: ۱۱۹).

با توجه به اینکه در فرهنگ لغات، معنای «عوذ» الحدیثات التاج من النوق والطباء وكل الأئمة (الراوندی، ۱۴۰۶: ذیل کلمه عوذ) و «مطفل» ذات الطفل من الإنسان والوحوش، معها طفلها (ابن‌منظور، ۱۴۱۴: ۴۰۲/۱۱) ثبت شده است، می‌توان چنین استنباط کرد که سخنور برای بیان شدت علاقه و اشتیاق مردم به بیعت، از میزان اشتیاق مادر به فرزند خردسال بهره گرفته است؛ زیرا شدت علاقه مادر به فرزند تازه متولدشده‌اش با هیچ علاقه‌ای برابری نمی‌کند. همچنین قریب‌المعنی بودن کلمات در این ترکیب وصفی، افزون بر ماندگاری آن در ذهن، موجب افزایش بار عاطفی متن شده است. به هر روی، شناخت صاحب سخن به‌شدت اشتیاق یک مادر به فرزند خردسال خود، زمینه‌ساز شکل‌گیری نوع خاصی از گفتار شد که زن، در قالب مادر و با بار معنایی مثبت در فرایند القای مفهوم دخالت داده شود.

از منظر بلاغی حضرت در این عبارت با استفاده از مصدر فعل موجود در جمله، از شگرد تشبیه استفاده کرده و هجوم مردم به سمت امام برای بیعت را به اشتیاق مادران تازه زائیده‌ای همانند کرده که برای دیدار فرزندشان سر از پا نمی‌شناسند و با اشتیاق هرچه تمام‌تر به فرزندانشان روی می‌آورند. بر این اساس، شدت اشتیاق مادر تازه زایمان کرده برای دیدن نوزاد، در حوزه معنایی مبدأ و شوق و اشتیاق فراوان مردم برای دیدار امام و مجاب نمودن وی جهت پذیرش حکومت، در حوزه معنایی مقصد جای گرفته است.

۲-۲. برای ترسیم شدت اندوه‌باری

۲-۲-۱. اندوه‌باری جانداران بابت خشکسالی

صاحب سخن به هنگام وقوع خشکسالی و وخامت شرایط زندگی انسان‌ها و حیوانات برای نزول باران و رهایی از مشکلات ناشی از خشکسالی دست به دعا برمی‌دارد و در گفتگو با پروردگار خویش شرایط ایجاد شده برای مردم را این‌گونه بیان می‌کند: «اللَّهُمَّ قَدْ أَنْصَحْتُ جِبَالَنَا وَأَغْبَرْتُ أَرْضَنَا وَهَامَتْ دَوَائِنَا وَتَحَيَّرَتْ فِي

مَرَابِضِهَا وَعَجَّتْ عَجِيجَ التَّكَاثُفِ عَلَى أَوْلَادِهَا وَمَلَّتِ التَّرْدُدَ فِي مَرَاتِعِهَا وَالْحَيْنَ إِلَى مَوَارِدِهَا» (خطبه/۱۱۵) خداوند، کوه‌های ما از بی‌آبی شکاف خورده و زمین ما غبارآلود و دام‌های ما در آغل‌های خود سرگردانند و چون زن بچه‌مرده فریاد می‌کشند و از رفت‌وآمد بی‌حاصل به‌سوی چراگاه‌ها و آبشخورها خسته شده‌اند (دشتی، ۱۳۷۹: ۲۲۳).

آنچه در اینجا مهم می‌نماید این است که صاحب سخن برای بیان میزان گرسنگی و تشنگی دام‌ها و نبود علوفه در چراگاه‌ها، سختی معیشت و درماندگی چهارپایان را به شرایط آشنای مادری تشبیه نموده که فرزند خود را ازدست‌داده در فقدان آن سخت بی‌تاب و بی‌قرار است؛ زیرا ضجه‌های مادر در فراق فرزند بسیار شدید و جانسوز است و مخاطب می‌تواند با ترسیم ناله‌های مادری که فرزندش را ازدست‌داده، به وخامت شرایط پی ببرد و تبعات ناشی از خشکسالی در جامعه را در ذهن خود مجسم کند. لذا اندوه‌باری مادری که در غم از دست دادن فرزند خود شیون سر می‌دهد در حوزه معنایی مبدأ و اندوه‌باری و بی‌تابی جانداران در پی خشکسالی در حوزه معنایی مقصد قرار می‌گیرد. بر این اساس، زن در این متن، در قالب تشبیه و در مقام مادر و با وجه ایجابی به متکلم کمک کرده تا القای مقصود نماید و با ارائه تصویر شنوایی و بینایی، بر زیبایی سخن خود بیفزاید و در همان حال مخاطب را اقناع نماید.

ناگفته نماند سخنور در این خطبه با لفظ صریح «الله» خداوند را مورد ندا قرار می‌دهد تا رحمت و عطوفت ویژه الهی را مجذوب خود و ملت کند و درخواست خود را مبنی بر طلب باران به مرحله استجابت برساند و در همین راستا لفظ جلاله را در ادامه خطبه برای استعطاف تکرار نموده است. گفتنی است ماضی بودن افعال به کار رفته در عبارت دعایی فوق، بیانگر تحقق قطعی آنها و ترسیم وخیم بودن وضعیت خشکسالی است. علاوه بر این، کاربرست کلمات «جَبَالٌ»، «دَوَابٌّ»، «مَرَابِضٌ»، «مَرَاتِعٌ» و «مَوَارِدٌ» در صیغه جمع بر این حقیقت دلالت دارد که خشکسالی و قحطی همه مناطق و ساکنان آن را فراگرفته و اختصاص به منطقه خاصی ندارد.

۲-۲-۲. ضرورت اندوه‌باری ناکثین

به گواهی تاریخ، زمانی که طلحه و زبیر اطمینان یافتند که هیچ‌یک از امور حکومتی از طرف امام (ع) به آن‌دو واگذار نمی‌شود، بیعت خود را با آن حضرت شکستند و مقدمات جنگ را فراهم نمودند. حضرت آن‌دو را پند و اندرز داد تا شاید دست از فتنه‌انگیزی و توطئه بردارند و در میان مردم تفرقه ایجاد نکنند، ولی از آنجایی که نصیحت در دل کوردلان تأثیری ندارد، امام (ع) آخرین حربۀ خود را به کار می‌برد و می‌گوید: «فَإِنْ أَبَوْا أُعْطِيَتْهُمْ حُدَّ السَّيْفِ وَكَفَى بِهِ شَافِيًا مِنَ الْبَاطِلِ وَنَاصِرًا لِلْحَقِّ» (خطبه/۲۲) اما اگر از آن سرباز زدند با شمشیر تیز پاسخ آنها را خواهیم داد که برای درمان باطل و یاری دادن حق کافی است (دشتی، ۱۳۷۹: ۶۷). تهدید به شمشیر از طرف شخصی که خود، خواهان صلح در جامعه است نشانه سرسختی مخاطب است که با وجود هشدارهای حضرت همچنان به اشتباه خود و پیروی از شیطان ادامه می‌دهند. به دیگر عبارت متوسل شدن به زور، آخرین راهی است که امام (ع) به آن روی می‌آورد، همان‌طور که عرب در مثل گفته است: «فَاخِرُ الدَّوَاءِ الْكَيْ».

اما موضوعی که حیرت حضرت را برانگیخت، اعلان جنگ از طرف پیمان‌شکنان بود، درحالی‌که به شجاعت و جنگاوری امام (ع) واقف بودند و امام نیز در پاسخ آنها چنین گفت: «هَبَلْتَهُمْ اَهْبُولُ لَقَدْ كُنْتُ وَ مَا اُهدُّ بِالْحَرْبِ وَلَا اُزْهَبُ بِالصَّرْبِ وَاِنِّي لَعَلَىٰ يَقِينٍ مِنْ رَبِّي وَغَيْرِ شُبْهَةٍ مِنْ دِينِي» (خطبه/۲۲) زنان فرزند از دست داده بر آن‌ها بگریند تاکنون کسی مرا از جنگ نترسانده و از ضربت شمشیر نهراسانده است، من به پروردگار خویش یقین داشته و در دین خود شک و تردیدی ندارم. با توجه به اینکه «هبول» در لغت به زنی اطلاق می‌شود که فرزندان خود را از دست می‌دهد و فرزندى برای او باقی نمی‌ماند (دخیل، ۲۰۰۳: ۴۸)، این جمله القاگر نفرین و دال بر این است که ای درخواست‌کنندگان جنگ، در چنان وضعیت اسفناکی قرار بگیرید که حتی مادر فرزند از دست داده از شدت بدبختی و فلاکت شما، غم و اندوه خود را فراموش و بر مصیبت شما گریه و زاری نماید! به هر روی زن در این پاره گفت، در مقام مادر فرزند از دست‌داده دخالت داده شده و القاگر گریه و زاری و اندوه‌باری است.

۳-۲-۲. ضرورت اندوه‌باری عقیل

زمانی که امام (ع) به‌عنوان حاکم جامعه عهده‌دار توزیع بیت‌المال در بین مردم شد و در این راه از روش رسول خدا (ص) تبعیت کرد و به‌جای تبعیض، عدالت را سرلوحه کار خود قرار داد، جمعی از یاران حضرت زبان به اعتراض گشودند و از وی خواستند مانند معاویه با اعطای هدایا، افراد و به‌ویژه متمولان را به‌طرف خود بکشاند و سرکشان را راضی نگه دارد، حضرت به‌شدت با آنان مخالفت کرد. (ر.ک: خطبه/۲۲۴ و ۲۰۵).

وی چنان در امر بیت‌المال سخت‌گیرانه عمل می‌کرد که حتی در پاسخ به درخواست برادر خود عقیل مبنی بر دریافت سهم بیشتری از بیت‌المال، او را مورد لعن و نفرین قرار می‌دهد و می‌گوید: «تَكَلِّتُكَ التَّوَاكِلُ يَا عَقِيلُ أَمْ تَتَنُّ مِنْ حَيْدِيَّةِ أُمَّهَاتِهَا إِنْسَانُهَا لِلْعَبِيهِ وَتَجْرِي إِلَى نَارٍ سَجَرَهَا جِبَارُهَا لِعَضْبِهِ أَمْ تَتَنُّ مِنَ الْأَذَىٰ وَلَا أَيْنُ مِنَ لَطْفِي» (خطبه/۲۲۴) ای عقیل! زنان فرزند از دست‌داده بر تو بگریند، از حرارت آهنی می‌نالی که انسانی به بازیچه آن را گرم ساخته است؟ اما مرا به آتش دوزخی می‌خوانی که خدای جبارش با خشم خود آن را گداخته است تو از حرارت ناچیز می‌نالی و من از حرارت آتش ننالم؟ و در ادامه در جواب فردی که با پرداخت هدیه می‌خواست حضرت را با خود همگام کند، نیز آورده است: «هَبَلْتِكَ اَهْبُولُ» (همان).

دخالت‌دهی عبارت‌های نفرین‌گونه تَكَلِّتُكَ التَّوَاكِلُ وَهَبَلْتِكَ اَهْبُولُ، بیانگر میزان خشم حضرت از چنین درخواست است تا جایی که گریه و عزاداری مادران را برای آنها طلب کرده است؛ سخنور با شناخت اولیه که داغ و دردمندی و اندوه‌باری زنان فرزند از دست‌داده پایانی ندارد، خواسته میزان کراهت درخواست آنان را به تصویر بکشاند و در عین اینکه با نزهت در گفتار (نجفی ایوکی، حسین‌پور و جعفری‌نژاد، ۱۳۹۴: ۱۱۰-۱۱۳)، پاسخشان را داده، ایشان را از این عمل نهی کرده است. به هر روی، گریه و زاری و دردمندی مادر بر فرزند از دست‌رفته، در حوزه معنایی مبدأ، شایستگی قرار گرفتن مخاطبی که درخواست نابجا در تقسیم بیت‌المال دارد در جایگاه حوزه معنایی مقصد جای می‌گیرد.

۲-۳. برای ترسیم شدت بی‌خردی

۲-۳-۱. بی‌خردی اهل بصره

امام علی (ع) در خطبه سیزدهم اهل بصره را که با پیروی ناآگاهانه از افراد جاه‌طلب همچون طلحه و زبیر، موجب ایجاد شکاف در صفوف مسلمین شدند، سرزنش می‌کند و آنها را به خاطر تبعیت از عایشه در جریان جنگ جمل، مورد نکوهش قرار می‌دهد و می‌گوید: «كُنْتُمْ جُنْدَ الْمَرْأَةِ وَاتَّبَعْتُمُ الْبُهَيْمَةَ زَعَا فَأَجَبْتُمْ وَعَقَرْتُمْ فَهَرَيْتُمْ» شما سپاه یک زن و پیروان یک حیوان (شتر عایشه) بودید تا شتر صدا می‌کرد می‌جنگیدید و تا دست و پای آن قطع گردید، فرار کردید! (دستی، ۱۳۷۹: ۵۷).

همچنان که از متن برمی‌آید متکلم برای توییح و نکوهش مخاطبان خود به سراغ واژه «مرأة» رفته و تلاش کرده به آنان بفهماند آنقدر بی‌خرد هستید که سپاه شما توسط یک «زن» رهبری می‌شد و فریب یک زن را خورده‌اید! به بیان دیگر، با توجه به بافت و سیاق، زن بودن و نیز سپاه یک زن بودن و از یک زن دستور گرفتن، در اینجا محل ضعف فرض شده است؛ لذا می‌توان چنین برداشت کرد که در اینجا به «جنس زن» توجه شده است. افزون سخن اینکه از منظر کاربردشناسی زبان، بین «رعا» و «الإجابة» یک حرف «فاء» فاصله انداخته است و این یعنی به محض اینکه صدایی شنیدید، بدون ذره‌ای اندیشه‌ورزی پاسخ مثبت دادید! همین حالت درباره بخش دوم متن نیز صدق می‌کند: «وَعَقَرْتُمْ فَهَرَيْتُمْ» یعنی به محض اینکه دست و پای آن قطع شد، از شدت ترس و بزدلی، لحظه‌ای درنگ نکردید و پا به فرار گذاشتید! توضیح محتوایی اینکه بنا بر باور شارحان، گفتار و اندیشه زنان، در میان عرب‌های آن روزگار، به دلیل ضعف اندیشه نكوهیده بود (بحرانی، ۱۳۷۵: ۵۷۶)، در ضمن اینکه متکلم در ادامه آورده است «وَأَتَّبَعْتُمُ الْبُهَيْمَةَ زَعَا فَأَجَبْتُمْ وَعَقَرْتُمْ فَهَرَيْتُمْ» نشانگر تشدید نکوهش بصریان است؛ زیرا صدای شتر کنایه از دعوت عایشه به جنگ می‌باشد (همان: ۵۷۸).

نتیجه سخن اینکه زن در نمونه مورد بحث، با توجه به سیاق به‌عنوان شخصیت کم‌خرد به تصویر کشیده شده که اطاعت از وی، به نیستی و هلاکت می‌انجامد. با این تفسیر، اینکه این زن، چه کسی باشد، یک قضیه است و اینکه جنس وی «زن» بوده قضیه دیگری است؛ لذا زن بودن، حوزه معنایی مبدأ است، خطرآفرین بودن پیروی چشم بسته از وی حوزه معنایی مقصد است. به هر روی، این واژه در اینجا بار معنایی منفی را بر دوش می‌کشد و برای ترسیم موضوعی همچون فتنه جنگ جمل دخالت داده شده است.

۲-۳-۲. بی‌خردی کوفیان در ترک میدان نبرد

امام (ع) پس از جنگ صفین، کوفیان را که با ترک نمودن میدان جنگ باعث شکست لشکر شدند و اسلام را در فتنه فروبردند، به شدت مورد نکوهش و توییح قرار می‌دهد و می‌فرماید: «يَا أَهْلَ الْعِرَاقِ فَإِنَّمَا أَنْتُمْ كَالْمَرْأَةِ الْحَامِلِ حَمَلَتْ فَلَمَّا أَقَمَتْ أَقْلَصَتْ وَمَاتَ قَيْمُهَا وَطَالَ تَأْتِمُهَا وَوَرِثَهَا أُبْعَدَهَا» (خطبه/۷۱) ای مردم عراق! همانا شما به زنان بارداری می‌مانید که در آخرین روزهای بارداری جنین خود را سقط کند و سرپرستش بمیرد و زمانی طولانی بی‌شوهر ماند و میراث او را خویشاوندان دور غارت کنند (دستی، ۱۳۷۹: ۱۲۱).

دخالت‌دهی زن در این پاره‌گفت از رهگذر تشبیه تمثیل به دست‌آمده است؛ بدین شکل که وضعیت مردم عراق که پس از تحمل سختی‌های فراوان در جنگ و مبارزه با دشمن، در آخرین لحظه‌های پیروزی، فریب قرآن‌های بالای نیزه را خوردند و در یک قدمی رسیدن به پیروزی، پس از مشاهده قرآن‌ها بر سر نیزه دچار اختلاف رأی شده و حکمیت قرآن را خواستار شدند و دست از ادامه نبرد کشیدند و سخنان حضرت که این کار دشمن را نیرنگ و خدعه می‌دانست و از آنها خواست فریب دشمن را نخورند، تأثیری در آنها نداشت (مغنیه، ۱۹۷۹: ۳۴۹/۱) به وضعیت زنی مانند شده که پس از تحمل نه ماه بارداری، جنین خود را سقط کرده و به جای مادر شدن و مراقبت از فرزند خویش، حسرت و پشیمانی نصیبش گشته و راه بازگشتی برای در آغوش گرفتن فرزندش ندارد!

نتیجه اینکه صاحب سخن برای انتقال شدت ناراحتی از بی‌خردی کوفیان در شرایطی که می‌رفت اوضاع به نفع امام و یارانش رقم بخورد و با اقدام نابخردانه و دور از انتظار همه امیدها را تبدیل به ناامیدی کردند، آنان را به زن بارداری مانند می‌کند که اطرافیان بی‌صبرانه انتظار تولد فرزندش را می‌کشیدند، اما به‌صورت غیرمنتظره و در واپسین زمان، جنین خود را سقط می‌کند، شوی او جان می‌سپارد و به علت نداشتن فرزند، آشنایان بسیار دور دارائی وی را تصاحب می‌کنند و به یغما می‌برند! بر این اساس و به استناد سیاق متن، زن باردار و شرایطی که برای او پس از سقط مترتب گشته، در حوزه معنایی مبدأ قرار می‌گیرد و اهل کوفه و ماجرای بر سرنیزه رفتن قرآن و قضایای مرتبط بعدی، در حوزه معنایی مقصد جای می‌گیرد. این است که باید نتیجه گرفت: «زن باردار» با بار معنایی منفی عهده‌دار القای بی‌خردی کوفیان است. نکته جالب‌توجه اینکه حضرت با استفاده از ادات حصر «إِنَّمَا» درصدد بیان این مطلب است که این کم‌خردی انحصار به مردم کوفه دارد و کوفیان در عدم بهره‌مندی از عقل، گوی سبقت از هموعان خود ربوده‌اند.

۳-۳-۲. بی‌خردی کوفیان در عدم انتقام از دشمن

حضرت در یکی از خطبه‌های نهج‌البلاغه به بیان فلسفه جهاد می‌پردازد و آثار پر برکت و عواقب شوم ترک آن را در زندگی برمی‌شمرد و با اشاره به این موضوع که جهاد دری از درهای بهشت است، آنها را برای مبارزه با دشمن و دفاع از حریم خویش ترغیب می‌کند و با عبارت «فَوَاللَّهِ مَا غُرِّيَ قَوْمٌ قَطُّ فِي عُرْفِ دَارِهِمْ إِلَّا دُلُّوا» (خطبه/۲۷) و با انتساب ذلت به کسانی که در خانه خود مورد هجوم دشمن قرار می‌گیرند تعصب و غیرت آنها را تحریک می‌کند، سپس با اشاره به داستان حمله لشکر معاویه به شهر انبار و شهادت کارگزار آن شهر و توصیف زنان بی‌دفاع آورده است: «فَلَوْ أَنَّ امْرَأً مُسْلِمًا مَاتَ مِنْ بَعْدِ هَذَا أَسْفًا مَا كَانَ بِهٍ مَلُومًا بَلْ كَانَ بِهٍ عُنْدِي جَدِيرًا» یعنی اگر برای این حادثه تلخ، مسلمانی از روی تأسف بمیرد، ملامت نخواهد شد و از نظر من سزاوار است (دشتی، ۱۳۷۹: ۵۱) صاحب سخن با این کلام می‌خواهد عواطف و احساسات آنها را برانگیزد تا به دعوت وی برای جهاد و انتقام از دشمن لبیک گویند، اما بعد از مشاهده سکوت و بی‌تفاوت بودن نسبت به خون ریخته شده، این‌گونه آنها را مخاطب قرار می‌دهد:

«يَا أَشْبَاهَ الرِّجَالِ وَلَا رِجَالَ خُلُومِ الْأَطْفَالِ وَعُقُولِ رِبَاتِ الْحِجَالِ» (خطبه/۲۷) ای مردنمایان نامرد، ای کودک صفتان بی‌خرد که عقل‌های شما به عروسان پرده‌نشین شباهت دارد (دستی، ۱۳۷۹: ۷۷) حضرت در این خطاب صفت مردانگی را از کوفیان نفی و آنها را مردنما می‌خواند. منظور امام از مردنما کسی است که اندیشه‌های کودکانه دارد، افکاری که هیچ پایه و اساس عقلانی ندارد و در عقل و خرد نیز همانند نوعروسان است؛ زیرا یک نوعروس به اقتضای شرایط خاص خود، جز به رفاه و زر و زیور به چیز دیگری نمی‌اندیشد و فرصت اندیشه‌ورزی به سایر امور مهم‌تر را ندارند. صاحب سخن با شناخت به این موضوع، برآن بوده تا کومه‌فکری و حماقت کوفیان را برایشان به اثبات برساند و این‌گونه القا کند که آنان، اندیشه ورزی ندارند و فکر و ذکرشان را نه جهاد و انتقام از دشمن که امور دیگری مشغول کرده است؛ لذا در کم-خردی یا نابخردی، بسان نوعروسان حجله‌نشین هستند. با این تفسیر، بی‌خردی عروس حجله‌نشین، در حوزه معنایی مبدأ و بی‌خردی کوفیان، در حوزه معنایی مقصد قرار می‌گیرد؛ لذا زن در نقش «نوعروس حجله‌نشین» با بار معنایی بی‌خردی به متکلم کمک کرده تا اندیشه‌هایش را با بیان احتجاجی عینیت بخشد و آنها را به مخاطب انتقال دهد.

۲-۴. برای ترسیم شدت وابستگی

۱-۲-۴. وابستگی فرزند به مادر

امام (ع) با آگاهی از میزان وابستگی یک فرزند به مادر، در بخشی از خطبه‌ها زبان به فخر خویش می‌گشاید و از رشادتهای خود در مقابله با سرکشان عرب سخن می‌گوید و موقعیت خود نسبت به پیامبر (ص) را وجه تمایز خود از سایرین می‌داند و سپس پیرو رسول (ص) بودن در دوران کودکی و یادگیری مباحث علمی و اخلاقی از ایشان را این‌گونه توصیف می‌کند: «لَقَدْ كُنْتُ أَتَّبِعُهُ أَتْبَاعَ الْفَصِيلِ أَثَرُ أُمِّهِ يَرْفَعُ لِي فِي كُلِّ يَوْمٍ مِنْ أَخْلَاقِهِ عِلْمًا» (خطبه/۱۹۲) من همواره با پیامبر(ص) بودم چونان فرزند که همواره با مادر است؛ پیامبر (ص) هر روز نشانه‌های تازه‌ای از اخلاق نیکو برایم آشکار می‌فرمود. (دستی، ۱۳۷۹: ۳۹۹) حضرت در این توصیف از واژه «مادر» استفاده نموده تا توجه خالصانه رسول خدا (ص) را برای انتقال مفاهیم علمی و اخلاقی به تصویر بکشد و از واژه «فصیل» برای خود استفاده نموده تا به مخاطب بفهماند از همان دوران کودکی در پی یادگیری بوده است و ذکر کلمه «بوم» به صورت نکره گواه بر این مطلب است که هر روز را با آموزش جدیدی سپری کرده و هیچ روزی خالی از آموزش نبوده است.

به هر روی، با توجه به سیاق و بافت سخن باید گفت: متکلم برای انتقال میزان وابستگی و عینیت بخشی به آن مفهوم، از میزان وابستگی بچه شتر به مادرش استفاده کرده که با قدری اغماض، می‌توان در قالب تشبیه، نقش «مادر» با بار معنایی ایجابی برای یک زن متصور شد؛ لذا شدت وابستگی بچه شتر به مادر، در حوزه معنایی مبدأ و شدت وابستگی امام(ع) به پیامبر(ص) در حوزه معنایی مقصد جای می‌گیرد و از رهگذر آن تلاش شده موقعیت فکری و عاطفی مخاطب دستخوش تغییر قرار گیرد و به مرحله باورپذیری برسد.

۲-۴-۲. وابستگی کنیزکان به دارائی

سخنور در فرازی از سخنان خود، برای ترسیم میزان وابستگی و دلبستگی انسان‌ها به دنیا و زیورهای آن، به زن در نقش و مقام یک «کنیز» توجه کرده است و برای تشویق یارانش در بی‌توجهی به دنیا و پایداری در مشکلات زندگی و روی آوردن به آخرت و آمادگی برای زندگی جاوید آورده است: «سَابِقُوا فِيهَا إِلَى الدَّارِ الَّتِي دُعِيتُمْ إِلَيْهَا وَأَنْصَرِفُوا بِقُلُوبِكُمْ عَنْهَا وَلَا يَخَنَّ أَحَدُكُمْ خَيْنَ الْأُمَّةِ عَلَى مَا زُوي عَنْهُ مِنْهَا» (خطبه/۱۷۳) به خانه‌ای که دعوت شدید سبقت گیرید و دل از دنیا برگیرید و چونان کنیزکان برای آنچه که از دنیا از دست می‌دهید گریه نکنید (دستی، ۱۳۷۹: ۳۲۹). در این عبارت امام (ع) افراد ضعیف و ناتوانی را که به خاطر از دست دادن بخشی از نعمت‌های دنیا به گریه و زاری می‌پردازند، به کنیزانی تشبیه می‌کند که با کوچکترین نامایماتی بی‌تاب شده و از شدت درماندگی به گریه می‌افتند؛ مضارع بودن فعل «بخن» دال بر «استمرار تجددی» است (الطیبی، ۱۹۸۷: ۹۰-۸۹)؛ یعنی این دنیاپرستان کوتاه‌فکر همواره در مصیبت‌های دنیا و در برخورد با کوچکترین مشکلات، شکیبایی خود را از دست می‌دهند. وجود «نون ثقیله» نیز تأکیدی بر بی‌تابی آنها در سختی‌ها است.

شایان ذکر است که در جامعه آن روز عرب، کنیزان از لحاظ جایگاه اجتماعی در ردیف پائین‌ترین اقشار جامعه بودند و دارایی‌های آنها بی‌ارزش‌ترین دارائی دنیا محسوب می‌شد و متکلم با شناخت قبلی نسبت به این موضوع، در این هنرنامه، دنیاپرستان را به کنیزان و نعمت‌های دنیا را به اموال آنها تشبیه نموده که غرض از آن، بی‌ارزش جلوه‌دادن گریه و زاری دنیاپرستان برای از دست دادن نعمت‌های دنیاست. با این تفسیر، دلبستگی کنیزکان به اموال و بی‌تابی آنها در از دست دادن دارائی، در حوزه مبدأ و دلبستگی یاران امام (ع) به دنیا و نعمت‌های آن در حوزه مقصد جای می‌گیرد تا باورپذیری مفهوم سخن، به بهترین شکل صورت پذیرد. هدف از تشبیه نیز هشداردهی یا همان تحذیر است.

۲-۵. برای ترسیم شدت حقارت

امام علی (ع) با شناخت به جایگاه اجتماعی کنیزان در جامعه آن روزهای عرب، در یکی از خطبه‌های خود رفتار عاملان جنگ جمل را به بوتۀ انتقاد می‌کشد و خطاهای آنها را برمی‌شمرد تا چهره واقعی‌شان بر مخاطب آشکار شود و از این رهگذر دهان بهانه‌جویان را - که می‌گفتند چرا امام حاضر به جنگ با آنها و کشته شدن برخی از لشکریان دشمن شد - بسته نگه دارد؛ لذا در مورد اولین خطای ارتكابی آنها چنین می‌گوید: «فَخَرَجُوا يَجْرُونَ حُرْمَةَ رَسُولِ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله) كَمَا تُجْرُ الْأُمَّةُ عِنْدَ شَرَائِئِهَا مُتَوَجِّهِينَ بِمَا إِلَى الْبَصْرَةِ فَحَبَسَا نِسَاءَهُمَا فِي بُيُوتِهِمَا» (خطبه/۱۷۲) طلحه، زبیر و یاران‌شان بر من خروج کردند و همسر رسول خدا (ص) را به همراه خود می‌کشیدند، چونان کنیزی را که به بازار برده‌فروشان می‌برند به بصره روی آوردند در حالی که همسران خود را پشت پرده نگه داشتند (دستی، ۱۳۷۹: ۳۲۷).

سخنور در این پاره گفت به خاطر احترام به پیامبر (ص) با لفظ «حرمة» از عایشه یاد می‌کند؛ در علم بلاغت، استعمال چنین ترکیب اضافی را برای بیان عظمت شأن مضاف‌الیه عنوان کرده‌اند (الحبثکه الميدانی، ۱۹۹۶: ۱/ ۴۴۹) و حتی می‌توان گفت کاربرد واژه «حرمة» از طرف امام عامدانه بوده تا با سرزنش طلحه

و زبیر به آنها بفهماند باید حرمت همسر پیامبر (ص) را نگه می‌داشتند، نه آنکه آن را دستاویزی برای رسیدن به اهداف خود قرار دهند.

گفتنی است صاحب‌کلام، تحقیر همسر پیامبر (ص) از سوی آنان را با استعمال فعل «بجرون» به تصویر می‌کشد، چنانکه در قرآن نیز این واژه برای تحقیر هارون به کار رفته است ﴿وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا... أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ﴾ (اعراف/۱۵۰)؛ زیرا کشاندن افراد، بی‌احترامی به آنها و تحقیر جایگاهشان را در ذهن تداعی می‌کند و کاربست آن در قالب فعل مضارع دلالت بر استمرار دارد؛ یعنی آنها همواره به دنبال تحقیر یکی از افراد خاندان نبوت بودند تا به خیال خود این سلاله را در دید مردم حقیر جلوه دهند.

در ادامه نوع برخورد طلحه و زبیر با همسر پیامبر (ص) همانند رفتار با کنیزی تصور شده که او را برای فروش به بازار برده‌فروشان می‌برند و این در حالی است که همسران خود را در خانه نگاه داشتند و نسبت به آنها غیرت می‌ورزیدند! بر این اساس در نمونه مورد بحث، زن در مقام و نقش «کنیز» و با بار معنایی منفی و جهت انتقال مفهوم تحقیر و زبونی دخالت داده شده و به متکلم کمک کرده تا روشن‌تر مقصود خود را به مخاطبان برساند. در پرتو این دریافت، موقعیت و جایگاه ناچیز کنیزان در حوزه مبدأ و موقعیت و وضعیت عایشه در حوزه مقصد قرار گرفته است و تلاش شده تا از این رهگذر مخاطب در دریافت پیام متقاعد شود.

۶-۲. برای ترسیم شدت بیهوده‌کاری

زمانی که طلحه و زبیر اطمینان یافتند که هیچ‌کدام از امور حکومتی از طرف امام (ع) به آنها واگذار نمی‌شود، بیعت خود را با آن حضرت شکستند و با مطرح کردن خونخواهی عثمان مقدمات جنگ جمل را فراهم نمودند و امام علی (ع) نیز در مورد توطئه آنها می‌گوید: «أَلَا وَإِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ ذَمَّرَ حَرْبَهُ وَاسْتَجَلَبَ جَلْبَهُ» (خطبه/۲۲) گوینده، سخن خود را با حرف تنبیه «ألا» آغاز کرده تا نظر مخاطب را به خود جلب و آنها را از افکار شیطانی عاملان جنگ جمل آگاه سازد، فعل جمله را با «قد» همراه کرده که نشان از حتمی‌الوقوع بودن آن است. ادات تأکید به کار رفته -إِنَّ و جمله اسمیه- تأیید کننده مضمون کلام است.

صاحب سخن در گام بعدی، مسأله خونخواهی عثمان را که دستاویزی برای آتش‌افروزی جنگ جمل بود (ابن‌اثیر، ۱۳۸۵: ۲۰۶/۳؛ طبری، ۱۳۹۴: ۴۷۷/۳) چنین توصیف می‌کند: «يَرْتَضِعُونَ أَمَّا قَدْ فَطَمْتُ» (خطبه/۲۲) می‌خواهند از پستان مادری شیر بدوشند که خشکیده (دستی، ۱۳۷۹: ۶۷) در تفسیر این عبارت، نظرات متعددی وجود دارد که با توجه به عبارت «وَأَمَّهُمْ لَيَطْلُبُونَ حَقًّا هُمْ تَرَكُوهُ وَذَمًّا هُمْ سَفَكُوهُ» به نظر می‌رسد بهترین تفسیر این است که پیمان‌شکنان با ادعای خونخواهی عثمان می‌خواهند خاطره حکومت او را زنده کنند و با ادعای خونخواهی سوار بر مرکب حکومت شوند (مغنیه، ۱۹۷۹: ۱۶۳/۱) به هر روی واکاوی متن بر این امور گواهی می‌دهد که متکلم با استفاده از راهبرد بیانی «استعاره تمثیلیه» تلاش نافرجام و بیهوده طلحه و زبیر را در به دست آوردن حکومت، به تلاش برای شیرخوردن از پستان مادری مانند گشته که پستانش خشک شده و شیری ندارد! با این تفسیر، بی‌فایده بودن تلاش برای

خوردن شیر از پستانی خشکیده، در حوزه مبدأ و تلاش بیهوده اشخاص برای کسب حکومت، در حوزه معنایی مقصد قرار گرفته است. لذا زن در نقش «مادر خشک‌پستان» ایفای نقش نموده و با بار معنایی منفی، عهده‌دار انتقال مفهوم بیهوده‌کاری است (نجفی ایوکی و کدخدایی، ۱۴۰۰: ۹۳). این نیز گفتنی است گوینده کلام، تمایل آنها به تصاحب امور حکومتی را با فعل مضارع «یرتضعون» ترسیم می‌کند که دلالت بر تجدّد و حدوث دارد؛ یعنی آنها همواره به دنبال چنین مناصبی بودند و عدم دریافت این امور را با فعل ماضی «قد فطمت» بیان کرده است، یعنی دوران تصاحب ناعادلانه امور حکومتی به اتمام رسیده و برای تأکید مطلب، کلام خود را با «قد» آورده که نشان‌دهنده تحقق عدم دریافت مناصب حکومتی است.

۳. نتیجه‌گیری

بررسی نشان می‌دهد که امام علی (ع) در فرایند انتقال مقصود به مخاطب و القای اندیشه‌های خویش، در شش محور موضوعی از شخصیت زن و صفات مرتبط با وی بهره گرفته است که عبارتند از ترسیم مفهوم شور و اشتیاق، ترسیم اندوه‌باری، ترسیم بی‌خردی، ترسیم وابستگی، ترسیم حقارت و ترسیم مفهوم بیهوده‌کاری. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که شخصیت زن و ویژگی‌های مرتبط با وی، به صاحب سخن کمک کرده تا بتواند مفاهیم انتزاعی و ذهنی خود را فنی‌تر تصویرسازی نماید و آنها را عینیت بخشد؛ عینیت‌بخشی مورد بحث، بیشتر به واسطه استفاده از تشبیه و همانندسازی صورت پذیرفته است. استفاده از چنین شگردی، دریافت پیغام از سوی پیغام‌گیر را آسان‌تر می‌کند و به آگاهی‌بخشی عمیق‌تر او می‌انجامد.

واکاوی نمونه‌های مورد مطالعه، ما را به این رهیافت رهنمون می‌کند که حوزه معنایی مبدأ که با حضور زن در گفتمان مورد مطالعه شکل گرفته عبارتند از وابستگی نوزاد شیرخوار به پستان مادر، شوق زن باردار برای زایمان و رهایی از درد آن، اشتیاق مادر تازه زایمان کرده برای دیدن نوزاد، زاری و بی‌تابی مادر فرزند از دست داده، خطرآفرین بودن اطاعت بی‌چون و چرا از زن، زن باردار و سقط جنین، عروس حجله نشین و بی‌خردی، وابستگی فرزند به مادر، وابستگی کنیز به دارائی، جایگاه نامناسب اجتماعی کنیز و محال بودن دوشیدن شیر از پستان خشکیده مادر. سخنور با شناخت به آشنایی مخاطبان نسبت به این موارد، هوشمندانه بخش دوم سخن خود را طرح‌ریزی کرده و کوشیده به پشتوانه آن شناخت، گفتمان خود را باورپذیر نماید.

بررسی محتوای پاره‌گفت‌های مورد بحث نشان می‌دهد که به پشتوانه حضور زن در حوزه معنایی مبدأ، در گفتمان حوزه معنایی مقصد نیز مفاهیمی به قصد تغییر موقعیت فکری و عاطفی مخاطب، از سوی سخنور به وی القا و به‌منظور اقناع، برای او عینیت‌بخشی شده که عبارتند از: امام (ع) شیفته مرگ و دیدار حق است. کوفیان از نبرد با دشمن، هراسان و از امام و فرمانده خود گریزانند. مردم با شوق فراوان به دیدار امام رفتند تا او را مجاب کنند که حکومت را بپذیرد. خشکسالی با خود اندوه و زاری می‌آورد. پیمان

شکنان مستحق گریه و زاری هستند. برخی که خواستار سهم بیشتری از بیت‌المال هستند، باید سخت به حالشان گریست. مطیع بی‌چون و چرای زن بودن خطرناک است. اهل کوفه تمام امیدها را به ناامیدی تبدیل کردند و با بی‌خردی، پیروزی را تقدیم دشمن نمودند. کوفیان سبک‌سر، دوراندیشی ندارند. امام (ع) به‌شدت به پیامبر اسلام (ص) وابسته بود. دل‌بستگی به دنیا و نعمت‌های آن نکوهیده است. جانب شأن همسر رسول اسلام (ص) رعایت نشد. تلاش طلحه و زبیر برای تصاحب قدرت، بسیار احمقانه و مصداق بیهوده‌کاری است.

کنکاش در نمونه‌هایی که با نقش‌بازی و کنشگری زن شکل گرفته، نشانگر این مهم است که بار معنایی‌ای که این زن در متن‌های مورد مطالعه بر دوش کشیده عمدتاً منفی است و جز مواردی محدود تا حد زیادی در فضای تیره حرکت داده شده است. این برداشت ما را به یک مسأله مهم‌تر می‌رساند و آن اینکه صاحب سخن، دست کم در این نمونه‌ها، با انباشت‌هایی از احساسات ناخوشایند - که زندگی در جامعه‌ای با مردمان ناهمراه و ناهمساز را تجربه کرده - سخنوری روشنفکر است که دچار درد غربت و انزوا شده است.

منابع

- قرآن كريم.
- ابن ابى الحديد (۱۹۸۷). شرح نهج البلاغه. تحقيق: محمد ابوالفضل ابراهيم، الطبعة الأولى، بيروت: دارالجيل.
- ابن اثير، على بن محمد (۱۳۸۵). الكامل فى التاريخ. بيروت: دار صادر.
- ابن منظور، محمد بن مكرم (۱۴۱۴). لسان العرب. الطبعة الثالثة، بيروت: دار صادر.
- بحراني، كمال الدين ميثم بن على بن ميثم (۱۳۷۵). شرح نهج البلاغه. مشهد: بنياد پژوهش‌هاى اسلامى.
- الجاحظ، أبو عثمان عمر بن بحر (۱۹۴۸). الحيوان. التحقيق: عبدالسلام هارون، القاهرة: مكتبة مصطفى الباي الحلبي.
- جرجاني، عبد القاهر (۱۹۸۳). أسرار البلاغة. الطبعة الثالثة، بيروت: دار المسيرة.
- ----- (۱۹۹۲). دلائل الإعجاز. تحقيق: محمود محمد شاکر، مصر: دار المدني.
- حنّكّه الميداني، عبدالرحمن حسن (۱۹۹۶). البلاغة العربية أسسها وعلومها وفنونها. المجلدان، دمشق: دار القلم و بيروت: الدار الشاميه.
- دخيل، على محمد (۲۰۰۳). شرح نهج البلاغه. الطبعة الأولى، بيروت: دار المرتضى.
- دشتى، محمد (۱۳۷۹). ترجمه نهج البلاغه. قم: چاپخانه بهمن.
- راوندی، سعيدبن هبة الله (۱۴۰۶). منهاج البراعة. قم: مكتبة آية الله العظمى المرعشى النجفى.
- طبرى آملی، محمدبن جرير (۱۳۹۴). تاريخ طبرى «تاريخ الرسل و المملوك». مترجم: ابوالقاسم پاينده، بی‌جا: اساطير.
- الطيبى، حسين بن محمد (۱۹۸۷). التبيان فى علم المعانى و البديع و البيان. الطبعة الأولى، بی‌جا: عالم الكتب: مكتبة النهضة العربية.
- -عصفور، جابر (۱۹۸۰). الصورة الفنية فى التراث النقدي والبلاغي. القاهرة: دار المعارف.
- مغنیه، محمدجواد (۱۹۷۹). فى ظلال نهج البلاغه. الطبعة الثالثة، بيروت: دارالعلم للملايين.
- مكارم شيرازى، ناصر (۱۳۸۳). پیام امام اميرالمؤمنين(ع). تهران: دار الكتب الاسلاميه.
- نجفى ايوكى، على، حسين پور، معصومه، و جعفرى نژاد، صديقه (۱۳۹۴). گونه‌هاى نزاهت در نهج البلاغه، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، دوره ۳، شماره ۱۲، ۱۰۹-۱۲۸.
- نجفى ايوكى، على، و كدخدایی، مرضيه سادات (۱۴۰۰). مفهوم‌سازى كار بيهوده و تصويرسازى از بيهوده‌كاران در نهج البلاغه، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، سال نهم، شماره ۳۶، ۸۳-۹۹. DOI: 10.22084/NAHJ.2022.24099.2650
- الهاشمى الخوئى، حبيب‌الله (د.ت). منهاج البراعة فى شرح نهج البلاغه. تصحيح: السيد ابراهيم الميانجى؛ د.ط، طهران: مكتبة الإسلامية.
- يعقوب، اميل بديع (۱۳۸۳). موسوعة النحو و الصرف و الإعراب. تهران: انتشارات استقلال.